

AN'ANAVIY (KLASSIK) SEMASIOLOGIYADA SINONIM TALQINI

*Usmonov Asliddin Mannonovich**Xalqaro innovatsion universiteti**Xorijiy filologiya kafedrasi o'qituvchisi**usmonov.a1989@gmail.com +998999652316*

Annotatsiya. Ushbu ishda semasiologiyaning asosiy tushunchalaridan biri bo'lgan sinonimiya hodisasi an'anaviy (klassik) lingvistik talqin asosida tahlil qilinadi. Klassik semasiologiyaning shakllanishi, uning ilmiy asoschilari — A.A. Shaxmatov, L.V. Shcherba va V.V. Vinogradovlarning qarashlari asosida sinonimlarning mazmuniy, struktural va stilistik jihatlarini yoritilgan. Shuningdek, "mutlaq" va "deyarli" sinonimlar, sinonimik qatorlar, yadro va periferik birliklar, leksik, ideografik va uslubiy sinonimlarning tasnifi batafsil bayon etiladi.

Kalit so'zlar. semasiologiya, sinonimiya, klassik yondashuv, leksik ma'no, semantik yadro, periferik birlik, mutlaq sinonim, qisman sinonim, ideografik sinonim, uslubiy sinonim

Kirish. Tilshunoslikning asosiy bo'limlaridan biri bo'lgan semasiologiya til birliklarining ma'nosini, ularning shakl va mazmun o'rtasidagi munosabatini o'rganadi. Semasiologiya doirasida alohida ahamiyat kasb etadigan hodisalardan biri — sinonimiya, ya'ni ma'nosi yaqin yoki o'xshash bo'lgan so'zlarning tizimdagi o'rni va funksiyasidir. Aynan semasiologiya va sinonimiya o'rtasidagi uzviy bog'liqlik mavzuning dolzarbligini belgilaydi. Chunki sinonimik birliklarning tuzilishi, ularning ma'no tarkibi va leksik tizimdagi paradigmatic munosabatlari aynan semasiologik tahlil orqali aniqlanadi.

Klassik semasiologiya XIX–XX asr boshlarida shakllangan bo'lib, soha rivojida bir qator mashhur rus tilshunoslarining hissasi katta bo'lgan. A.A. Shaxmatov til ma'nosining tarixiy o'zgarishini, L.V. Shcherba leksik ma'no va uning struktura qatlamlarini, V.V. Vinogradov esa sinonimik qatorlar, uslubiy bo'yoq va semantik yadro tushunchalarini ilmiy asosda yoritib bergan. Ularning ishlari sinonimiya hodisasini tizimli o'rganish, semantik maydonlarni shakllantirishda hal qiluvchi bosqich bo'lib xizmat qilgan.

Asosiy qism. Klassik yondashuvda sinonimlarni o'rganish ma'no yadrosi, semantik yaqinlik, denotativ va konnotativ qatlamlar, ideografik farqlar kabi mezonlar asosida olib boriladi. Ushbu metodologik tamoyillar sinonimlarni tartibga solish, ularning paradigmatic munosabatini ko'rsatish va stilistik funksiyasini aniqlash imkonini beradi. Bu yondashuv ayniqsa adabiy til, lug'at tuzish, matn tahlili va til taraqqiyotini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — klassik semasiologiyada sinonim talqinining nazariy asoslarini ochib berish, sinonimlarning tasnifi, semantik xususiyatlari va ilmiy talqinini yoritishdan iborat. Shu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Klassik semasiologiyaning shakllanish jarayoni va asosiy tamoyillarini tahlil qilish.
2. Sinonimlarni o'rganishning an'anaviy (klassik) lingvistik asoslarini yoritish.
3. Sinonimning semantik belgilari, tasnifi va struktur jihatlarini aniqlash.
4. Klassik yondashuvning imkoniyatlari va chegaralarini baholash.

Shu tariqa, ushbu mavzu tilshunoslikning nazariy asoslarini chuqur anglash hamda sinonimiya hodisasini ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilishda muhim ahamiyatga egadir.

“Mutlaq sinonim” va “deyarli sinonim” tushunchalarining klassik talqini.

Klassik lingvistikada sinonimlar ikki turga ajratiladi:

A) MUTLAQ SINONIMLAR (ABSOLYUT SINONIMLAR)

Bu turdagi sinonimlar **barcha kontekstlarda o'zaro to'liq almashinadi**, ma'no tafovuti bo'lmaydi. Ammo klassik tilshunoslar mutlaq sinonimlarning tabiiy tillarda **deyarli yo'qligini** ta'kidlaydi. Chunki har bir so'z ma'no bilan birga stilistik, konnotativ yoki kontekstual bo'yoqqa ega bo'ladi.

Misol tariqasida lug'atlarda uchrashi mumkin bo'lgan: avto — avtomobil
Ammo nutqiy vaziyatda ular to'la teng almashmaydi.

B) DEYARLI (NISBIY YOKI QISMAN SINONIMLAR)

Bu — tabiiy tildagi haqiqiy sinonimlar bo'lib, ular:

- umumiy ma'no yadrosiga ega,
- ammo stilistik yoki semantik nozik farqlarga ega bo'ladi.

Masalan: vafot etdi — o'ldi — jon berdi

Bu so'zlar bir voqeani bildiradi, ammo uslubiy bo'yoq va konnotatsiyada farq mavjud.

Sinonimik qator: yadro va periferik birliklar. Klassik semasiologiyada sinonimlar **sinonimik qator** ko'rinishida talqin qilinadi. Qator ichida:

Yadro — eng umumiy, eng neytral ma'noni bildiruvchi, kontekstga eng kam bog'liq so'z.

Masalan: “chiroyli” qatorida: chiroyli — yadro.

Periferik birliklar — ma'no nuanslari kuchliroq bo'lgan, stilistik bo'yoqdor yoki konnotativ farqi mavjud so'zlar.

Masalan: go'zal, latofatli, husnli, dilkash, ko'rkli.

Yadro so'zlar ko'proq universallik kasb etsa, periferik birliklar nutqning maqsadi va uslubiga qarab tanlanadi.

Klassik semasiologiyada sinonimlar ma'no o'xshashligi, semantik differensial belgilar va uslubiy xususiyatlariga ko'ra bir necha guruhlariga ajratiladi. Ushbu tasnif sinonimik qatorlarning ichki strukturasi va ularning nutqiy funksiyasini aniqlashda muhim o'rin tutadi. Quyida sinonimlarning an'anaviy tasnifi asosida leksik, ideografik, uslubiy va qisman sinonimlar batafsil yoritiladi.

Leksik sinonimlar (bir ma'noli o'xshashlik asosida). Leksik sinonimlar — **denotativ ma'nosi bir xil yoki juda yaqin bo'lgan, lekin shakl jihatdan farqlanuvchi** so'zlardir. Bu turdagi sinonimlarda:

- ma'no yadro deyarli to'la mos keladi;
- konnotativ bo'yoq juda kuchli sezilmaydi;
- ko'plab kontekstlarda almashish qobiliyati mavjud.

Misollar:

- boshlamoq — start bermoq
- dehqon — yerchi
- tez — jadal
- o'qituvchi — muallim

Leksik sinonimlar mazmunning nomlanishiga yaqin bo'lgan, umumiy semantik maydonni ifodalaydi. Ular klassik tilshunoslikda "ma'nodoshlikning eng asosiy va barqaror shakli" sifatida talqin qilinadi.

Ideografik sinonimlar (ma'noning nuanslilik darajasiga ko'ra)

Ideografik sinonimlar — **bir umumiy ma'noni ifodalovchi, lekin uning turli ko'rinishlari, darajalari yoki semantik niuanslarini aks ettiruvchi** so'zlar guruhidir. Ular:

- ma'no yadro bo'yicha o'xshash,
- ammo qo'shimcha semantik komponentlari bilan farqlanadi.

Misollar:

- tez — chaqqon — jadal — epchil
- katta — ulkan — bahaybat — yirik
- yaxshi — a'lo — zo'r — mo'najon (so'zlashuv)

Bu yerda har bir so'z umumiy konseptga tegishli bo'lsa-da, ularning ifodalaydigan ma'no darajasi turlicha:

- ulkan — katta
- bahaybat — nihoyatda katta, salmoqli
- yirik — kattalik bilan birga hajm, quvvat belgisi

Ideografik sinonimlar nutqning rang-barangligini ta'minlaydi va semantik chuqurlikni oshiradi.

Xulosa. Klassik semasiologiya sinonimiya hodisasini o'rganishda hal qiluvchi o'rin tutadi. U tilning leksik-semantik tizimini barqaror, izchil strukturaga ega bo'lgan hodisa sifatida talqin etadi va sinonimlarning shakllanishi, ma'no yadro va

periferiyasini aniqlashda nazariy asos yaratadi. A.A. Shaxmatov, L.V. Shcherba va V.V. Vinogradovlarning ishlari sinonimiyani tizimli tahlil qilishda semantik komponentlar, paradigmatic munosabatlar, konnotativ va denotativ qatlamlarning o'zaro aloqasini ilmiy asosda yoritib berdi.

An'anaviy talqinda sinonimlarning asosiy belgilari sifatida **semantik yaqinlik**, **ma'no yadrosining** umumiyliigi va **ma'no nuanslarining** farqlanishi ko'rsatib o'tiladi. Bu yondashuv sinonimlarni qat'iy mezonlar asosida tasniflash, ularning differensial semalarini aniqlash va leksik tizimdagi o'rnini belgilash imkonini beradi. Shuningdek, klassik nazariya sinonimik qatorlar, yadro-periferiya strukturalari va ma'no gradatsiyasini aniqlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Madvaliev A.** O'zbek tilida sinonimiya va variantlik. — Toshkent: Fan, 1990.
2. **Sayfullayeva R., Mengliyev B.** Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: Universitet, 2010.
3. **Lyons J.** Linguistic Semantics: An Introduction. — Cambridge: CUP, 1995.
4. **Cruse D.A.** Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics. — Oxford: OUP, 2011.